

RİVAYETLERİN BİLİMSELLİĞİ

(HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ)

Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Günümüzde bilim dünyasının çoğunluğuna hakim olan pozitivist bilim anlayışı, subjektif, tepkisel ve ideolojik özellikler taşımaktadır. Bu anlayış, din bilimleri ve tarih gibi bilim dallarının bilimselliğini bazen açıkça bazen de dolaylı olarak reddetmektedir. Din bilimcileri ve tarihçiler, bu bilimlerin temel malzemesi olan, “rivayet bilgilerini” bilimsel bir testten geçirmek suretiyle, üzerlerindeki bilimsellik kuşkularını gidermelidirler.

Bu bilimsellik arayışı, evinin anahtarını sokağın karanlık bölümünde kaybetmiş fakat onu burası daha aydınlık diye köşedeki sokak lambasının altında arayan adamın hikayesine benzer şekilde, klasik pozitivist bilim anlayışı altında arama ihtiyacı içinde olmamalıdır. Bu sebeple bu yazı, siyer başta olmak üzere, rivayeti esas alan ilimlerin kendi aydınlıklarına dönmelerine bilimsel bir kapı aralığı olarak düşünülmelidir.

Anahtar Kelimeler: Rivayet, Bilimsel, Hz.Peygamber Dönemi, Dört Halife Dönemi.

ABSTRACT

Scientific Character of the Narration

(Time of the Prophet Muhammad and the Four Caliphs)

Contemporary positivist notion of science can be described as being have subjective, responsive and ideological aspects. This notion sometimes directly, other times indirectly rejects the scientific nature of certain branches of science such as religious sciences and history. Therefore historians and scholars of religious sciences should put “the narrative knowledge” which is their basic material, to a test to remove any shadow of doubt about their being scientific.

This search for being scientific which resembles the story of a man who had lost the key of his house in the dark part of the street, but looking for it in the lighted area, should not be in need of searching for an understanding through classical positivist understanding. Thus this article should be seen as an opened scientific door for sciences such as “siyar” which take narration as a base, to return to their own enlightenment.

Key Words: Narration, Scientific, Time of Prophet Muhammad, Time of Four Caliphs.

GİRİŞ

Bilimin serüvenine bir göz attığımızda karşımıza çıkan fotoğraf, rivaye-

ti/tanıklığı esas alan ilim dallarının bilimsellikleri konusunda yeniden bir durum değerlendirmesi yapılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü, bilimsel akıl yelpazesinin önemli bir bölümünde, bir düşüncenin bilimsel olup-olmadığına “*tamamen kendi ideolojik ve siyasi şartlarına göre şekillenmiş, geçmişine tepkili, insanlık için kendince bir gelecek tasarımı olan*” pozitivist bilim anlayışının karar vermesi gerektiği düşüncesi hakimdir.

Positivist bilim anlayışı, hem ideolojik ve politik arka planlı ve hem de aynı şekilde ideolojik ve politik tasarım alanlı olması sebebiyle, bilimsellik kriterlerini belirlemeye liyakat sahibi değildir. Dolayısıyla, rivayet bilgilerine dayalı ilim dalları bilimsel ölçülerini yeniden belirleme ihtiyacı içindedir.

Ayrıca, çağdaş uygarlık düzeyinin eğitilmiş bireyleri, rivayetleri sorgulamayı çağdaş bilimin asla vazgeçemeyeceği bir unsur olarak görmekte, rivayetin ifade ettiği bir olağanüstülüğü, bir fizikî kanuniyetsizliği veya bir mitolojik dokuyu derhal kabullenmek yerine onu sorgulamaktadır. Sonuçta sorguladığı rivayet, inanç alanıyla ilgili bile olsa, onu anlayabilirse kabullenmekte, aksi halde reddetmektedir. Dolayısıyla olağanüstü mitolojik dokulu rivayetler, bir dönemler, belki çok yaygın nakledilmelerinin de başlıca sebebi olan geniş halk kitlelerinin inançlarını pekiştirirken, modern tarzda eğitilen insanlar için aksi bir işlev icra etmektedirler. Rivayet bilgilerine bağlı dinî ilimler artık çağdaş eğitilmiş insana hitap etmenin gereğini daha fazla göz ardı etmemelidir.

1- BİLİMSELLİK VE RİVAYET

I. Kant'ın, “İnsanın yapılmış olduğu eğri odundan dümdüz çıkacak hiçbir şey yontulamaz”¹ sözünün bilim tanımları için doğru bir bakış açısı olduğunu düşünüyorum. Bu tanımlardan sadece bir kaçış şöyledir. Bilim, eşyanın hakikatleriyle kavranmasıdır.

- Bilim, düşüncenin gerçeğe uygun olmasıdır.
- Bilim, bilenin zihninde bilinenin formunun oluşmasıdır.
- Bilim, değişebilen bilgidir.

- Bilim, düşünen, akleden, bilen (özne) ile düşünülen, akledilen, bilinen (nesne) arasındaki ilişkidir. Bu ilişki özne ile nesne arasında bir uyumla sonuçlanmışsa biz buna “doğru”; uyumsuzlukla sonuçlanmışsa buna da “yanlış” diyoruz. Bu çerçevede bilimi “doğru düşünme sanatı” olarak tanımlamak mümkündür. Bilimin itiraz edilemeyecek, öncekilerin ifadesiyle, *efrâdını câmi' ağıyârına mani'* bir tanımı yoktur. İslâmî terminolojide genel olarak *ilim ve ma'rife* terimleriyle ifade edilebilecek olan bilim, doğru düşünme, sistematik bilgi edinme sürecidir. Başka bir ifadeyle bilme eyleminin sonucudur.

Tarih boyunca bilimin sınırlarını belirleyen şartları uygarlık şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak “bilim de ancak kendisini şekillendiren uygarlığın bütünlüğü içinde anlam kazanan bir bilgi kategorisi”² olmuştur. Bilim adını verdiğimiz “bu bilgi kategorisinin sahip olduğu otorite onun içeriğinden ziyade bütünle olan

¹ Kant, I, Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi, Çeviren: U. Nutku, Yazko Felsefe Yazıları, 4. Kitap, s. 166.

² Demir, Ömer, Bilim Felsefesi, Vadi Yayınları, Ankara 2000, 2. Basım, s. 9.

ilişkisinden kaynaklanmaktadır.”³ Son tahlilde *bilimsellik*, bir dünya görüşü, bir uygarlık tarafından ortaya çıkarılmış ve onun temel bir parçası olarak yerini almıştır. Ve tabii ki kendisine otorite niteliği kazandıran uygarlığının da meşruiyet dokusu olarak görev yapmıştır.

Modern “bilim” tartışılmaz otoritesine, on yedinci yüzyılda şekil almaya başlamış olan ve “Aydınlanma yüzyılı” olarak adlandırılan on sekizinci yüzyılda kalıcı temellerine kavuşan “modern dünya görüşü”nün bir sonucu olarak sahip olmuştur. Yeniçağ’ın hâkim karakterini oluşturan “Hümanizm” ve büyük ölçüde ona bağlı olarak gelişen “Aydınlanma” düşünceleri de Ortaçağ Hıristiyan kilisesinin akıl almaz doğmalarına karşı bir başkaldırının ve bir hasımlığın ürünüdür. Bu düşünce kilisenin savunduğu metafizik alanı ilâhiyatçılara ve filozoflara bırakmış ve spekülâtif değerleri olan Ortaçağ Hıristiyan zihnine karşı, duyuları; görünmeyene karşı, görünen dünyayı bilimin temelinde yerleştirmiştir. Böylece klasik bilim anlayışı şu temel çerçevede şekillenmiştir:

Gerçeklik: Basittir, hiyerarşiktir, mekaniktir, değişimi niceliksel ve birikimseldir, nesneldir ve geleceği bellidir. Basittir: Akla uygun bir yapısı vardır; bilimin görevi gerçekliğin bu akısal yapısını gözlem/deney yoluyla ve evrensel doğa yasalarını bularak ortaya koymaktır. Hiyerarşiktir: Sistemlerin aşağıdan yukarıya doğru yükselen düzenli bir yapısı vardır. Mekaniktir: Evrende her şey bir mekanizma düzeni içinde işler. Değişimi niceliksel ve birikimseldir: Sistemler birikim yoluyla gelişirler, yani değişim sisteme yeni bir parça ya da boyut ekler. Niteliksel veya sıçramalı değişim çok seyrekler. Nesneldir: Bilim nesneldir ve nesnellik zorunluluktur. Özne ile nesne arasında kesin bir mesafe vardır. Özne nesnenin karşısına dinî, siyasî, ahlâkî, ideolojik kabullerinden sıyrılmış olarak çıkabilir. Ayrıca bilimin sonuçları da evrensel ve zorunludur. Gelecek bellidir: Evrenin geleceği en kesin biçimiyle önceden kestirilebilir.⁴ Bu çerçeveden de anlaşılacağı gibi tamamen doğa bilimleri doğrultusunda ele alınan pozitivist bilimsel bilgi, belirli bir metodu olan, genelleştirilmiş, kesinlik ifade eden, birleştirilmiş ve objektif bir bilgidir.⁵

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bu hâkim bilim anlayışının otoritesi sarsıldı ve bu ilkelerin tek tek tam karşıtları savunulmaya başlandı. Yeni birçok arayışa⁶ rağmen günümüzde klasik bilim anlayışı, sarsılan otoritesiyle de olsa, yerini hâlâ bir başka bilim anlayışına tam olarak terk etmiş değildir.

Batı’nın, teolojik güdümlü olduğu için neredeyse lanetlediği, kendi Ortaçağ’ına isyanının sonucunda kurduğu modern uygarlığının bir parçası olan bu bilim anlayışının içeriğinden de anlaşılacağı gibi, “Yeniçağ, evrenselci bir bilimcilik anlayışının hegemonyasına tanıklık eden bir çağdır. Bu çağa damgasını vuran slogan “Bilmek, yapabilmektir” sloganıdır. Dolayısıyla modern “bilim”, Yeniçağ’ın doğaya ve sonradan insana ve topluma hâkim olan ideolojisi doğrultusunda

— — —
³ Demir, s. 9.

⁴ Yıldırım, Ali —Şimşek, Hasan, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000, 2. Baskı, s. 11; Özlem, Doğan, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 56-57.

⁵ Aksoy, Mustafa, Sosyal Bilimler ve Sosyoloji, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 2.

⁶ Bir örnek olarak bakınız: Harman, Willis. Küresel Zihniyet Değişimi, Türkçesi: Muhammed Şeviker, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

da ortaya çıkmış, bu doğrultuda işlev yüklenmiştir.”⁷

Fransız Devriminden sonra düşünürler ve toplum mühendisleri doğa bilimlerinin insanı anlamaya yetmediğini gördüler. Toplumun bir düzene kavuşturulması, sevk ve idaresi için insan davranışlarının anlaşılması ihtiyacı ile karşı karşıya geldiler. İşte büyük ölçüde bu ihtiyaç klasik bilim anlayışının bir parçası olan “sosyal bilim”in ortaya çıkmasını sağladı. Böylece sosyal bilimler, klasik doğa bilimlerinin ihtiyaç duydukları yeni çocukları olarak dünyaya geldi. Bundan dolayı yeni çocuk sosyal bilimin temel çerçevesinde, yine Yeniçağ’ın klasik bilim anlayışı esasları hâkim unsur olarak yer aldı. Ayrıca bu esaslardan özellikle pozitivist ve evrenselci özellikler de öne çıkarıldı. Sonuçta sosyal bilimler, akılcı, evrensel doğası, evrensel hakları ve evrensel yasaları olan bir toplum tasarımı hedefiyle kurumsallaştı. Kurumsallaşma süreci ve sonrasında dâima döneminde etkili olan politik ve ideolojik etkilere ve yönlendirmelere de kapısı açık bırakıldı. Bilimsel bilginin kesinliğinden ve evrenselliğinden hareketle döneminin ideolojik dokularına meşruiyet için kullanıldı. Bir başka ifadeyle yeni bir dünya görüşünün üretim aracı olma görevini üstlendi.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde sosyal bilimlerin bu dayatmacı, pozitivist bilim paradigmasından aldığı güç sarsıldı. Önceleri Avrupa’da daha sonra da özellikle 1960’lardan sonra Amerika’da sosyal bilim anlayışı yeniden şekillenmeye başladı. Pozitivist sosyal bilim anlayışının temelleri bir bir sorgulanarak yerlerini yeni kabullere bıraktılar. Bilim, “Anglo-Amerikan kültür dünyasında, “yeni bilim paradigması” başlığı altında⁸ yeni anlayışlarla şekillenmeye başladı. Artık sosyal bilimler yasacı ve evrensel değildi ve özne ile nesnenin arasını ayırmıyordu. Çünkü öznenin incelenen nesneden bağımsız olmadığı, öznenin bizzat kendisinin incelenen nesne olan tarihin/toplumun bir parçası olduğu görülmüştü. Ayrıca pozitivist sosyal bilim iddia edildiği gibi evrenselleşmeyi de başaramamıştı. Kısaca, sosyal hayatın bilgisinin tarihsel ve sadece yoruma dayalı olduğu daha fazla kabul görmeye başladı.

Batıda Yeniçağla beraber, Ortaçağ kilise Hıristiyanlığının ilmî çalışmalar üzerindeki otoritesinin kalkmasına paralel olarak rivayet bilgisini esas alan bilim anlayışının temel yapısı da tamamen değişmiştir. Artık doğru bilgi, kilisenin dinî yaptırımlarına göre şekillenen ve büyük ölçüde dinî rivayetlere dayanan *olması gerekene* göre değil, *olana göre* belirlenmeye başlanmıştır. Bundan böyle, Aristoteles’in temellendirdiği, Hegel’in de ısrarla savunduğu ve Ortaçağ Hıristiyanlığı için “doğru kabul edilen nasslardan/genelden sonuç çıkarma”yı ifade den *tüm dengelim* yerine, bu defa da temellerini Sokrates’de bulan ve Francis Bacon tarafından geliştirilen, “deney ve gözlemlerden sonuçlar çıkarma yöntemi” olan *tümevarım* bilimin ana eksenini oluşturmuştur. Böylece büyük ölçüde kilisenin dinî doğmalarını esas alan ve içini tamamen kilisenin doldurduğu “rivayet bilgisi” de “bilim” anlayışından dışlanmıştı.

Nesiller arasındaki her çeşit kültürel iletişimi, yazının yaygınlaşmasına kadar “sözlü”, daha sonra da “yazılı” olmak üzere “rivayet/nakil” sağlamıştır. Dolayısıyla rivayet bilgisinin tarihi insanlığın tarihiyle yaşıt ve bir o kadar da evrenseldir.

⁷ Özlem, Doğan, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, s. 56.

⁸ Özlem, Doğan, “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, s. 61.

Bu bağlamda bütün dinî ilimlerin temel malzemesinde ya bizzat kendisi ya da birikimlerinin rehberliği olmak üzere “rivayet bilgisi/nakli bilgi” bulunur.

Rivayet bilgisi, İslam dünyasında çok erken dönemde, daha sekizinci yüzyıldan itibaren “doğruluk/sahihlik” sorgulamasıyla, günümüz terminolojisi ile ifade edecek olursak, bilimsellik kaygılarıyla yüz yüze gelmeye başlamıştır. Ancak rivayetin güvenilirliğini sağlayacak unsurlar rivayetin ifade ettiği anlamdan çok rivayeti nakleden râvinin güvenilirliğinde aranmıştır. Özellikle hadis ilminde, *Ricâlü'l-Hadis*, *Cerh ve Ta'dil* isimleriyle ve genel bir tanımla “senet tenkidi” olarak en olgun örneklerini vermiştir. Buna karşılık rivayetin ifade ettiği anlamın eleştirisine yönelik “metin tenkidi” aynı olgun örneklerine ulaşamamıştır.

İslam ilim tarihinde rivayetlerin “metin tenkidine” tabi tutulmadan nakledilmeleri ilk bakışta önemli bir eksiklik gibi görülmektedir. Rivayetleri anlam sorgulamasını yapmadan nakleden ilim adamları, özellikle de tefsirciler ve tarihçiler, bir takım suçlamalara ve hatta küçümsemelere varan eleştirilere uğramışlardır. İbn Haldun bu tür ilim adamlarını oldukça ağır şekilde eleştirerek şöyle der:

Bazı tarihçiler “yanlış rivayetleri içtiktikleri şekliyle bize naklettiler. Olayların ve durumların nedenlerini düşünmediler ve kavramadılar. Yanlış ve bâtil olan haberleri kaldırıp atmadılar, onları reddetmediler. Bunlarda hakikatı araştırma çabası az idi.”⁹ “Tarihçiler, tefsirciler ve rivayet öncüleri, naklettikleri haberlerin doğru veya yanlışlığına bakmadan sadece rivayete güvenerek naklettikleri,... için çok yanıılmışlar ve doğru yoldan ayrılarak hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir.”¹⁰

Rivayetleri sorgulamadan nakleden ilim adamlarının özellikle de tarihçilerin bu tavırlarının arka planında iki sebep görünmektedir. Birincisi, dönemlerinin ilim anlayışı ve bilimsel metodolojisi metin tenkidine ihtiyaç duymamaktadır. Onlara göre, geçmişin bilgisi aklı çıkarımlar ve düşünce yoluyla değil ancak rivayet yolu ile bilinebilir. Bu anlayış dönemin tarihçiliğine “rivayet tarihçiliği”ni de hakim kılmıştır. İkincisi ise, bu ilim adamlarının metin tenkidi yapmamak suretiyle rivayetleri seçmeyip kendilerine ulaşan bütün rivayetleri sonrakilere taşımakla çok önemli bir hizmete vesile olduklarını düşünmeleridir.

Rivâyet âlimlerinin eserlerini kendilerine ulaşan bütün bilgilerin deposu haline getirmeleri ve böylece kaybolmalarını önlemeleriyle sonrakiler bu rivayet bilgilerinin tamamına sahip olabildiler. Eğer bu ilim adamları metin tenkidi yapmış olsalardı, onların doğru bulmadıkları, sahih bulmadıkları haberlere veya bilgilere sahip olunamayacaktı. Ve sonrakiler, ilim adamlarının sadece kendilerince uygun buldukları rivayetlerle yetinmek zorunda kalacaklardı. Bu sonuç ise bu gün elimizde bulunan geçmişle ilgili çok önemli oranda bilginin olmaması demektir. Bir başka ifadeyle, biz geçmişle ilgili bilgilerimizin önemli bir bölümüne bu ilim adamlarının eksikliği ile eleştirildikleri suçları sayesinde sahibiz. Öyleyse onlara yapılan eleştirilerin sonraki nesillere hizmet olarak döndüğü sonucunu da görmeliyiz.

Rivayetleri metin tenkidine tabi tutmadan nakledenlerin, daha sonra kendilerinin bir takım suçlamalarla karşı karşıya kalacaklarının farkında olduklarını da

⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru'l-Kitâbi'l-Benânî ve'l-Mektebeti'l-Medrese, Beyrut, tarihsiz, I, 3.

¹⁰ İbn Haldun, I, 13.

görüyoruz. Kendilerine ulaşan bütün rivayetleri seçmeden nakletmekle yaptıkları hizmeti, eleştirilmelerinden çok daha önemli gördüklerini anlıyoruz. Rivayet üstadı olan büyük tarihçi Taberî bu konudaki düşüncelerini şöyle nakleder:

“Bu kitabımızı inceleyenler bilsinler ki, burada naklettiğim rivayetlerin büyük çoğunluğu, akli delillere ve insanların düşünerek ortaya koydukları sebeplere dayanmamaktadır. Bunlar sadece senet zinciriyle ravilerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçmiş dönemlere âit haberlerin ve olayların bilgisi, bunları yaşamamış ve görmemiş olanlara ancak onları görenlerin haber vermele-ri; duyanların o haberleri nakletmeleri ile bilinir. Bunlar akli çıkarımlar ve düşün-ce yoluyla bilinmez.”¹¹ Taberî'nin bu düşünceleri on dokuzuncu yüzyıla gelindi-ğinde İ. Kant'ın tarih felsefesi anlayışında, “historik bilgi akıl bilgisi değildir”¹² şeklinde kendisini gösterecektir.

Taberî'nin rivayetle ilgili düşünceleri şöyle devam eder:

“Geçmiş dönemlerin bir kısmıyla ilgili bu kitapta naklettiğimiz rivayetlerin bir kısmını doğru ve gerçek bulmayı reddedenler veya bunu çirkin görenler olacaktır. Bu kişiler bilsinler ki, bunlar bize rivayet olarak ulaşan haberlerdir; onları biz uydurmadık ve bize nakledildikleri şekilde aktarıyoruz.”¹³

Taberî'nin ortaya koyduğu döneminin bu bilimsel fotoğrafında rivayetin sağ-lam statüsü, yer yer istisnaları bulunmakla birlikte, İslam ilim tarihinde uzunca bir süre kendisini korumuştur. Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler İslam dünyası-nın bilimsel anlayışlarını da etkileyince, Müslüman bilim adamları oldukça zengin kültürel geçmişlerini klasik pozitivist bilim ölçülerine göre bilimsel niteliğe bürün-dürme anlayışı ile karşı karşıya kalmışlardır. Pozitivist bilim ölçüleri ise onların ya kültürüne olan güvenlerini zedeleyerek psikolojik komplekse girmelerine veya geçmişlerine sahiplenme adına rivayetleri kutsallaştırmalarına ya da bu alanda bilimselliği sorun etmeme görüntüsüne sığınmalarına sebep olmuştur. Halbuki, ne psikolojik bir komplekse düşmeye ne bütünüyle rivayetleri kutsallaştırmaya ne de sorundan kaçmaya gerek vardır. Yapılması gereken kendi kültürel geçmişini kendi arka planıyla ve kendisi olarak bilimsel bilgi niteliğine büründürmektir. Bunu yaparken de elbette hem pozitivism öncesi ilim anlayışından ve hem de çağdaş bilimsel usullerden faydalanılmalıdır.

II- RİVAYETLERİN TEMEL SORUNLARI

Tarihçinin aslî görevi rivayeti veya tanığı olduğu olayı olduğu gibi nak-letmektir.

Tarihçi “bütün edvârın muâsırı, bütün evtânın vatandaşı olmalıdır.”¹⁴

İyi tarihçi, “hiçbir döneme ve hiçbir ülkeye” mensup olmamalıdır.”¹⁵

Tarihçi, “hadiseden sonra gelen bir peygamberdir.”¹⁶

¹¹ Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz, I, 5.

¹² Özlem, Doğan, Tarih Felsefesi, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1984, s. 44.

¹³ Taberî, Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük, I, 5.

¹⁴ Tarihçi “bütün dönemlerin çağdaşı, bütün ülkelerin vatandaşı olmalıdır.” Tarih-i Osmanî Encüme-ni, Osmanlı Tarihi, Muharrirler: Necib Âsım-Mehmet Ârif, Matbaa-i Orhaniyye, İstanbul 1335, I, 2.

¹⁵ Leon-E. Halkn, Tarih Tenkidinin Unsurları, Çeviren: Bahaeddin Yedişildiz, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 12.

Benzerleri ile çoğaltılması kolay olan bu yaklaşımları aslında ravinin ve tarihçinin oldukça duyarlı ve dikkatli olması gerektiğine yönelik ifadeler olarak değerlendirmek daha doğru olur. Eğer bu yaklaşımlar raviden ve tarihçiden bire bir talepler olarak anlaşılırsa, o zaman sadece gerçekleşmesi mümkün olmayan temennileri ifade ederler. Çünkü bunlar bir anlamda mutlak objektiflik talepleridir ve “mutlak adalet” gibi “mutlak objektiflik” de sadece Allah’a aittir.

Hiç şüphesiz tarih, tanıklıklarla yazılır ve tanışın yani ravinin veya tarihçinin aslı görevi hiçbir zaman olayın veya vesikanın yerine geçmek değildir. Ve elbette, tanığa ve tarihçiye düşen, olayı olduğu gibi nakletmektir. Ancak, tanışın ve tarihçinin kendilerini asla dışarıda tutamayacakları bir gerçek ise onların “insan” olduklarıdır. Ve “insanın dışında, renksiz veya duygusuz tarih yoktur. Olguların kendilerinden bahsettiği hiçbir zaman görülmemiştir.”¹⁷ İnsan ise, inançlarının, kültürünün kısaca yaşadığı toplumun değerlerinin bir ürünüdür ve bunları bir şekilde gösterir. Çünkü, “kültürler nadiren ölür, asıl olan evlenmeleridir.”¹⁸ Birer insan olan ravi ve tarihçi de rivayeti anlaması ve anladığı şekilde nakletmesiyle rivayetin ifadesinden tam olarak ayrı düşünülemez.

Bütün bunlar ve diğer özellikleriyle insan rivayetleri, doğal, ideolojik, fazla okumalı/aşırı yorumlu, taraf, hurafe muhtevalı, abartılı, genelleyici, önyargılı, özgün, yerel veya genel inanç ve kültür alanlı, siyasi, konjonktürel ve paradigma alanlı olarak anlamakta ve nakletmektedir.

1. “Haber”in Yapısına Doğal Olarak Giren Yalan Rivayetler

İbn Haldun’un tespitlerini esas alarak bu rivayet şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Tarihçinin veya ravinin kendi kanaat, görüş ve inanış eğilimlerine uygun olması sebebiyle, doğru olup olmadığını hiç düşünmeden, naklettiği haberlerdir. Böyle durumlarda, İbn Haldun’un ifadesiyle, ravinin “gözünde eleştirme ve inceleme çabasını engelleyen bir perde oluşmakta, böylece yalanı benimsemekte ve nakletmektedir.”¹⁹

b. Ravinin, haber kaynağına güvenerek, araştırmaya gerek duymadan naklettiği haberlerdir. Sık rastlanan rivayet şekli olup, bir bakıma doğruluk yönündeki iyimserliktir.

c. Ravinin, rivayetin amaçlarını gözden kaçırmak suretiyle naklettiği haberlerdir.

d. Ravinin, bilgisizlik sebebiyle, durumları olaylarla karşılaştırmadan naklettiği haberlerdir.

e. Ravinin, eşyanın tabiatını, fizikî ve sosyal yasaları düşünmeden naklettiği haberlerdir.²⁰

f. Ravinin, kültürel, siyasî, konjonktürel veya paradigma alanlı etkileşim içinde naklettiği haberler.

¹⁶ Leon-E. Halkın, s. 64.

¹⁷ Leon-E. Halkın, s. 12.

¹⁸ Dabashi, Hamid, Authority in Islam From the Rise of Muhammad to the Establishment of the Umayyads. New Brunswick (U.S.A.) 1989, s. 147.

¹⁹ İbn Haldun, Mukaddime, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz, I, 35.

²⁰ İbn Haldun, I, 35.

Hız. Muhammed (s.)'in doğumu sebebi ile nakledilen fevkalâde olayların haberleri; Vahye ilk muhatap olmasıyla Hız. Peygamber'in cinlendiğini düşünerek intihara teşebbüs etme girişimleri, Hız. Hatice'nin "risalet testi" uygulaması ve Hız. Peygamber'i Varaka b. Nevfel'e götürmesi; Hız. Peygamber'in kalbinin yıkandığını tasvir eden açık kalp ameliyatı; Miraç olayının bir bölümü ile ilgili rivayetler bu konunun trajik örneklerinden sadece bir kaçıdır.

2. Rivayetleri İdeolojik Okuma

Ravi veya tarihçi zaman zaman rivayeti kendi ideolojisine hizmet edecek şekilde okumuş ve nakletmiştir. Hatta bazen daha da ileri giderek rivayetleri ideolojisine tarih bulmak amacıyla okumuştur. Rivayeti böyle okuyan ravi ve tarihçi, tarihi kendi ideolojik değerlerinin doğruluğuna uygun hale getirme çabası içindedir.

İlk Müslümanlardan olan Ebu Zer el-Gıfarî'nin Hız. Muhammed (s.) dönemindeki gösteriş ve israftan uzak, gayet mütevazı hayat tarzını gördükten sonra, özellikle Hız. Osman döneminde bu mütevazı hayat tarzından uzaklaşan insanları Hız. Muhammed (s.) dönemindeki gibi yaşamaya davet etmesinin ideolojik okunması bu fotoğrafın ilginç bir karesini oluşturur.

"Gıfarî, Peygamber'in ölümünden on yıl kadar sonra, Kuran'ın sadaka vermeye pek niyetli olmayan zenginler hakkındaki gözdağı veren ayetlerinin, ... Yahudi ve Hıristiyan din adamlarını hedef aldığı kadar İslam toplumunun yöneticilerine de uygulanabileceğini ileri sürmekle skandal yaratmıştı. Ve Gıfarî, toplum için tehlikelidir diye, uzak bir yere sürgün edilmişti... Ebu Zer el- Gıfarî, 20.yüzyıl İslam âleminde umulmadık muazzam bir üne erişmiştir. Sosyalist ve komünist sol, onun şahsında sosyalist düşüncenin bir öncüsünü görmüştür." İdeolojik okumada bununla da yetinmeyerek, "sosyalist fikirlerin İslamî geleneğe aykırı olmadığı; komünizmin, İslam'ın temel bir ihtiyacına tekabül ettiğine kadar vardırıdılar..."²¹

Meşhur şarkiyatçılardan W. Montgomery Watt'ın Hız. Muhammed'in Taif dönüşünde Mekke'ye güvenlik içinde girebilmek için "eman" almasını nakli, rivayetleri ideolojik okumanın bir diğer örneğini oluşturur:

"Belki de sıkıntı, Taif dönüşünde başka bir kabile tarafından Hız. Muhammed'e verilen "himaye"nin Hız. Muhammed'in tüm dini teşebbüslerini terk etmesi ve hatta alenen ibadet etmekten vazgeçmesi şartına bağlanmasından gelmekteydi. Siret bu noktayı gizlemektedir. Belki de bunun sebebi, bunun Beni Haşim kabilesi için yüz kızartıcı bulunmasıydı."²²

Hadis, tefsir ve İslam tarihi kaynaklarında böyle ideolojik okumalarla fazlaca karşılaşmak oldukça kolaydır.²³

²¹ Rodinson, Maxime, İslam ve Kapitalizm, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 41-42.

²² Watt, W. Montgomery, Hız. Muhammed'in Mekke'si, Türkçesi, Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1988, s. 182-183.

²³ Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz tarafından, Câhız'ın, İbn Sellam'ın, İbn Teymiyye'nin ve Makrizî'nin Emevîler'le ilgili risaleleri, İdeolojik Tarih Okumaları adıyla yayınlanmıştır. Bu eser özellikle Emevîler'in nasıl ideolojik okumalara muhatap olduklarını görme bakımından oldukça önemlidir. Bakınız: Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz, İdeolojik Tarih Okumaları Câhız, İbn Sellam el-İbadî, İbn Teymiyye, Makrizî Örneği, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.

3. Fazla Okumalı/Abartılı Rivayetler

Bir sözün veya metnin doğru anlaşılması, söylendiği veya yazıldığı günkü söyleniş veya yazılış amacını kaybedecek şekilde taşımadan ve bir başka amaca yönlendirmeden nakledilmesiyle mümkün olur. “Ne türden olursa olsun bir metin ancak üretildiği bağlama yerleştirilirse bir anlam ifade eder.”²⁴ Ancak ravi veya tarihçi rivayeti yer yer kendisinin veya döneminin bakış açısına cevap verecek şekilde okumak suretiyle onu asıl konumundan uzaklaştırarak başka bir amaca yönlendirmektedir.

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah *Medine Vesikasını* bir *anayasa* olarak tanımlayarak şöyle der:

“Hz. Muhammed (s.) Müslimlere ve Gayrı Müslimlere danıştı ve hepsi bir site-devleti halinde teşkilatlanmak üzere Hz. Enes’in evinde toplandılar. Anayasa resmen bir kağıda yazıldı... Bu vesika sadece ilk İslam Devletinin Anayasası olmakla kalmamakta, aynı zamanda bütün dünyada yazılı ilk Anayasayı teşkil etmektedir.”²⁵

M. Hamidullah’ın *Medine Vesikasını* bu şekilde bir *anayasa* olarak tanımlaması bir fazla okuma örneğidir. Öyle ki, *Medine Vesikasını* bir bütün olarak ilk rivayet eden İbn İshak bu vesikayı şu şekilde tanımlar:

“Resûlullah (s.) Muhacirler ile Ensar arasında bir yazı/mektup/sahife/anlaşma (*kitâben*) yazdırdı. Bu yazı ile Yahudilerle anlaşma ve sözleşme yaptı, onların dinleri ve malları üzerine kalmalarını kararlaştırdı, lehlerine ve aleyhlerine olan bazı şartlar belirledi...”²⁶

M. Hamidullah’ın, *Ehl-i Suffe*’yi İslam’ın ilk *üniversitesi* olarak tanımlamasını²⁷ da aynı şekilde bir fazla okuma örneği olarak zikredebiliriz. Hizmet ettiği amaç ne kadar saygın olursa olsun geçmişi kendi sınırlarının dışında okumak ve değerlendirmek, insanlığın geçmişinden bir şeyler öğrenmesini sağlama çabasıyla meşrulaştırılmaz.

4. Taraf Rivayetler

Taraf rivayetleri iki kategoride değerlendirmemiz gerekir. Bunlardan birinde ravi, doğruluğuna ve haklılığına inandığı bir çözümlenmenin yanında yer almak suretiyle rivayeti samimî olarak anladığı gibi nakletmektedir. Buna *doğal taraflılık* diyebiliriz. Diğerinde ise ravi, doğruluğuna inanmadığı bir konuda, sadece belirlediği bir hedefe ulaşmak için, rivayeti tarafı olduğu düşünceye göre nakletmektedir. Buna da *menfaatin taraflığı* diyebiliriz.

a. Doğal/Olumlu taraflılık:

Ravi, tarihçi veya rivayeti anlayan-yorumlayan kişi ya da grup haklı ve doğru olduğuna inandığı bir konuda taraf ise, doğal olarak rivayeti kendi haklılığına uygun anlıyor ve öyle naklediyor. Bu taraflılığın en çarpıcı örneklerinden birini

²⁴ Faroqhi, Suraiya, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, Çeviri: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 29.

²⁵ Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, Türkçesi: M. Said Mutlu, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966, I, 122.

²⁶ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, Beyrut 1936, II, 147.

²⁷ Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, II, 75.

Hız. Ebu Bekir'in halife seçimindeki tartışmalarda görmekteyiz.

Medine'de Müslümanların ilk halife seçtikleri toplantıda, halifenin kendilerinden olmasını isteyen Ensar/Medineliler ile Muhacirler/Mekkeliler arasında tartışma çıkar. Bu tartışmanın başlangıcında her iki taraf da halifelik hakkının kendilerine ait olduğuna ve doğrunun da bu olduğuna inanmaktadır. Ensar bu tartışmada Muhacirleri ikna etmek için birtakım gerekçeler ileri sürdükten sonra şu ayeti hilafetin kendilerine ait olduğuna delil olarak sunar:

“Ve onlardan önce (Medine'yi) yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler (Ensar) kendilerine göç edip gelenleri severler. Onlara verdikleri şeylere gönüllerinde en küçük bir ihtiyaç (meyil) duymazlar. Kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile (onları/Muhacirleri) öz canlarına tercih ederler.” (59 Haşr, 9)

Bunun üzerine, Muhacirlerin lideri konumunda sözü alan Hız. Ebu Bekir, Ensar'ın ileri sürdüğü delillere karşı gerekli cevapları verdikten sonra, Müslümanların itaatını ve bütünlüğünü temin edebilmesi için tamamen sosyolojik bir gerçeklik ve objektif bir yargı olarak halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğine olan inancını açıkça ifade eder ve şu ayetleri de hilafetin Kureyş'e ait olmasına delil olarak sunar:

“... Şu hicret eden fakirlere aittir ki onlar yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır; Allah'ın lütuf ve hoşnutluğunu ararlar; Allah'a ve Elçisine yardım ederler; işte bunlar (Muhacirler) sâdıkların ta kendileridirler.” (59 Haşr, 8) “Ey inanlar! Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun.” (9 Tevbe, 119)²⁸

Burada her iki tarafın da ileri sürdüğü ayetler, gerek arka planları gerekse ait oldukları anlam bütünlükleri açısından ifade ettikleri mesajlarıyla ele alındığında halifenin Muhacir veya Ensar'dan olacağına dair doğrudan bir delil veya mesaj ifade etmezler. Buna rağmen Ensar ve Muhacirler inanmış oldukları kendi haklılıklarını ve liyakatlarını ortaya koyarak karşı tarafı ikna etmek için ayetleri kendilerine delil olacak şekilde taraf olarak anlamlandırmış ve nakletmişlerdir.

b. Menfaatin taraflığı:

Burada ravi veya yorumcu haberi kendisinin veya gurubunun amaçlarına uygun olarak kullanmak amacıyla rivayet eder. Yine Müslümanların ilk halife seçtikleri toplantıda çıkan tartışmada Hız. Ebu Bekir, yukarıda söylediğimiz gibi, sadece Müslümanların itaatını ve bütünlüğünü temin edebilmesi için tamamen sosyolojik bir gerçeklik ve objektif bir yargı olarak halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini Ensar'a hitaben: “...Siz de biliyorsunuz ki, Araplar bu emir işini ancak Kureyş'ten olursa kabul ederler”²⁹ sözleriyle ifade etti. Ensar'ın itirazları üzerine tartışma sertleşerek devam edince bu defa tartışmalarda yer alan Ma'un b. Adiy, Hız. Muhammed (s.)'in “İmamlar Kureyş'tendir” dediğini nakletti. Aynı şekilde toplantıda önemli rol oynayan Beşir b. Sa'd da: “Evet, gerçekten biz Hız. Muhammed'den böyle bir şey duymuştuk...”³⁰ diyerek Ma'un b. Adiy'i destekledi. Böylelikle Hız. Ebu Bekir'in bu objektif yargısı ilk olarak hadis kimliği

— — — —

²⁸ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Kitabu'r-Ridde, Bankipor el yazmasından yayınlayan: Muhammed Hamidullah, Beyrut 1989, Birinci baskı, s. 23.

²⁹ Vâkıdî, Kitabu'r-Ridde, s. 23.

³⁰ Vâkıdî, Kitabu'r-Ridde, s. 26.

ile nakledildi.³¹

İşte bu toplantıda bir şekilde ortaya çıkmış olan “imamlar Kureyştedir” sözünü Muaviye b. Ebî Süfyan tamamen menfaat taraflılığı içinde önce kendi saltanatının sonra da oğlu Yezid’in veliahtlığının meşruiyeti çerçevesinde kullanmıştır.

“Abdullah b. Amr b. el As, Kahtânilerden³² birinin ileride hükümdar olacağından bahsedince buna sinirlenen Muaviye ayağa kalktı, Allah’a dua ve şükür ile sözlerine başlayarak şöyle dedi:

Ey Kureyş, sizden bazı kimselerin Allah’ın kitabında olmayan, Resûlullah (s.)’den rivayet edilmeyen bir takım sözler naklettikleri bana ulaştı. İyi biliniz ki, onlar sizin cahillerinizdir. Siz sahibini sapıklığa sürükleyen hayallerden sakınınız! Ben Resûlullah (s.)’in şöyle dediğini işittim. “Bu iş Kureyştedir, dini ayakta tuttukları sürece içinizden onlara düşmanlık eden Allah yere çarpar.”³³

Burada Muaviye “bir taşla iki kuş vuruyordu: Bir yandan, “sahiplerini sapıtan hayaller”e bir sınır çiziyor; burada muhatap Yemenlilerdir. Diğer taraftan da Hz. Peygamber’den “Bu iş Kureyş’tedir...” hadisini işittiğini söyleyerek Emevî iktidarının meşruluğunu kuruyordu.”³⁴ Yine bir defasında Muaviye: “Hilafet Kureyş’tedir, evet ama “yeterli ve yetenekli olanlarda. İşte bunlar da Ümeyye oğullarıdır”³⁵ demektedir; oğlu Yezid’e veliaht olarak biat etmek istemeyenlere yaptığı konuşmada da: “...Bu iş Abdumenaif oğullarındır, çünkü onlar Resûlullah’ın âilesindedirler...Kıyamete kadar da onlarda kalacaktır”³⁶ diyerek “imamların Kureyşliliği” rivayetini dedeleri vasıtasıyla oğlu Yezid’e odaklıyordu.

5. Hurafe ve Mitolojik Rivayetler

Hurafe aklî, mantıkî, ilmî ve dinî gerçeklere aykırı olan inanç, düşünce ve davranışların din adına benimsenmesini ifade eder. Çoğunlukla Allah ve Peygamber telakkilerinde ve tasavvufî ve gaybî konularda yaygındır. Hurafe rivayetlere bütün inançlar ve kültürler az ya da çok muhatap olmuşlardır. Hurafecilik,

³¹ Böyle bir hadisin varlığı aslında bu tartışmayı anlamsızlaştırır. Öyle ki, bu hadisin varlığında bu tartışma Hz. Muhammed (s.)’e Ensar’ın itaatsizliği anlamını taşır. Burada Ensar’ın ve Muhacirlerin böyle bir hadisin varlığından daha önce söz etmemeleri Ma’un b. Adiy ve Beşir b. Sa’d’ın muhtemelen ya Hz. Muhammed’in: “(Cahiliyet devrinde) Arap kabileleri emâret/idarecilik hususunda Kureyş’e tâbi idiler...” (Zebidî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Mütcerim ve Şarihi: Kâmil Miras. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, İkinci baskı, c.IX, s. 218, Hadis No, 1422.) hadisini hatırlamışlardır. Ya da, en iyi ihtimalle, Peygamberimizin bir vesile ile sadece gününün siyasi ve toplumsal kabulünü ifade etmek için söylemiş olabileceği ve tamamen tarihsel olan bu sözünü, burada giderek daha kötüleşen ve sahabenin birbirlerini tartaklamaya varan tartışmasını sona erdirmek ve sonu belli olmayacak bir ihtilafın çıkmasını önlemek amacıyla dile getirmiş olabilirler. Mehmet Said Hatiboğlu “Hilafetin Kureyşliliği” isimli makalesinde bu hadisi oldukça geniş bir çerçevede ele alarak hem hadis usûlü açısından bunun Hz. Muhammed (s.)’a ait olmadığını ve hem de bu sözün hadis olmasının Kur’an-ı Kerim’e aykırı olduğunu ifade eder. Hatiboğlu, M. Said, “Hilafetin Kureyşliliği”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1978, s.121-214.

³² Kahtan oğulları, Yemen Araplarıdır, meşhur Himyerilerdir.

³³ Zebidî, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, IX, 220, Hadis No: 1423.

³⁴ Câbirî, Muhammed Âbid, İslam’da Siyasal Akıl, Çeviren: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 493.

³⁵ Câbirî, İslam’da Siyasal Akıl, s. 496.

³⁶ İbn Kuteybe ed-Dineverî, el-İmâme ve’s-Siyâse, Tahkik; Tâha Muhammed ez-Zeynî, Halep, tarihsiz,I, 150.

daha Hz. Adem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılma serüvenlerinden başlayarak günümüze kadar gelir.

Hurafeler bir taraftan ders alınacak öyküler şeklinde nakledilmeleri nedeniyle yaygınlaşırken diğer taraftan da hem geçmişle ilgili ibra hizmeti görmüş olmaları hem de bir takım kurumları haklı gösterme, onlara meşruiyet sağlama işlevleriyle o kurumların varlığını sürdürmesini sağladıkları için yaygınlaşmışlardır. Ayrıca toplumları yönetenler geçmişe ait mitler yaratarak hem hedefledikleri politikalara destek sağlamak hem de kendilerini meşrulaştırmak için ideolojik ve politik amaçlı olarak hurafelerin hem üretimine hem de yaygınlaşmasına katkı sağlamışlardır.

Siyer ve İslam tarihi de hurafe rivayetlerden payına düşeni fazlasıyla almıştır. Daha baba subünden başlayarak³⁷ hurafe rivayetlerle örülen Hz. Muhammed (s.)'in hayatı onu gerçek kimliğinin ötesinde tamamen imaj bir kimliğe büründürmüştür. Hz. Peygamberin örnek olma imkanını âdeta ortadan kaldıran bu imaj kimliği oluşturan hurafe rivayetlerden bir kısmını şöyle sıralayabiliriz.

Hz. Muhammed (s.)'in "Allahu ekber kebîrâ ve'l-hamdü lillahi kesîrâ/Allah en büyüktür ve en fazla saygı Allah'a aittir" diyerek beşikte iken konuşması, aydınlıkta olduğu gibi karanlıkta da görmesiyle ilgili örnekler, ona otuz-kırk erkeğin cinsel gücünün verildiği, gâitasını yerin yutarak yok ettiği ve oradan güzel kokular geldiği, etleri yenmiş bir koyunu kemiklerinden yeniden dirilttiği, ölüleri dirilttiği, hayvanlarla konuştuğu, ağaçların ve taşların ona selam vermeleri, v.b.³⁸

"Hizmet ettiği amaç ne kadar saygın olursa olsun, geçmişe ilişkin mitler yaratılması, geçmişten bir şeyler öğrenme çabasıyla bağdaştırılmaz."³⁹ Kendisinden bir şeyler öğrenilecek olan bir peygamber olunca onun hayatı etrafındaki mitolojik dokuları ayıklamak sadece bilimsel bir saygınlığın gereği değil bütün Müslümanların asla ihmal edemeyecekleri öncelikli görevleridir. Öyle ki, adeta ömrü boyunca hurafelerle mücadele etmiş⁴⁰ olan Hz. Muhammed (s.)'in hayatından hurafeleri temizlemek onu sevmenin, ona karşı duyulan sorumluluğun ve kısaca Müslüman olmanın olmayınca olmaz bir gereğidir. Çünkü Hz. Peygamber bütün batıl inançları ve hurafeleri bizzat yasaklamıştır. Hatta bunlarla uğraşanları Cehennem ile uyarmıştır.

Hicretin onuncu yılında Müslüman olmak için Medine'ye gelen heyetlerden biri olan Yemen asıllı Kinde kabilesinin temsilcileri tereyağının içine bir çekirge gözü saklamışlardı. Hz. Peygamber'in yanına girdiler ve gizledikleri şeyin ne olduğunu sordular. Peygamberimiz: "*Sübhanallah! Bu ancak kâhinin yapacağı bir şeydir. Kâhin, kâhinlik ve kahinliğe özenen ateştedir...*" buyurdu."⁴¹

³⁷ Varaka b. Nevfel'in kızkardeşi ile Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın Amine'den başka diğer eşi Abdullah'ın alnında bir nur görürler ve o nuru alabilmek için onunla beraber olmak isterler. Ancak Abdullah Amine ile beraber olup Amine Hz. Muhammed'e hamile kalınca alnındaki o nur kaybolur... İbn Hişam, I, 164-167.

³⁸ Bu örneklerin detayları ve diğer örnekler için bakınız: Celeleddin Abdurrahman Ebubekir es-Suyuti, *Hasâisü'l-Kübrâ*, Bağdat 1974, 2. baskı, c. I, 45-71; II, 66-91.

³⁹ Tosh, John, s.22.

⁴⁰ Hz. Muhammed (s.)'in hurafelerle mücadelesi için bakınız: Sarıçam, İbrahim, "Hurafeler Karşısında Hz. Muhammed (sav)", *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2000, s. 191-196.

⁴¹ Halebî, *İnsânü'l-Uyûn fî Sireti Emîni'l-Me'mun*, Kahire 1965, c. II, s. 265; Köksal, M. Asım, *İslam*

6. Genelleyici Rivayetler

Genelleyici rivayetler ravinin sınırlı bir olayı anlatan haberi genelleyerek nakletmesiyle oluşmaktadır. Ravi genellemeyi ya dinleyenlerinin zihninde olayın sınırlılığı bilindiği için naklettiği haberi güçlendirmek amacıyla muhataplarını en kısa yoldan ve en çarpıcı şekilde etkilemek için yapar. Bu etkileyici bir hitap usulüdür. Veya ravi maksatlı şekilde kendi amaçlarına uygun olarak haberi genelleyerek nakleder. Bu da rivayetin çıkar amaçlı kullanılmasıdır.

Raviler ve tarihçiler cahiliye dönemini naklederken bu genellemeleri çok sık yaparlar. Bu rivayetlere göre, kadının Câhiliye toplumunda hiçbir değeri ve önemi yoktur. Kadın kocasının sahip olduğu mallarından her hangi biri gibidir; kocası onun üzerine sayısız evlenebilir ve onlardan istediğini istediği zaman boşayabilir. Kadın sadece kocasının isteklerini yerine getirmek için vardır.

Câhiliye döneminde kadınların muhatap bırakıldığı bu konum, onlar için daha doğuştan başlardı. Çocuk doğunca erkek olursa sevinilir ve kutlanır, kız olursa üzüntü duyulur ve hafakanlar basardı; onu büyütsün mü, yoksa toprağa mı gömsün? Kendisine bir kızı olduğu müjdelenen bir müşrik babanın, yüzünü karartan öfkesi ve ilerde başına bela olabilecek bir varlığa sahip olmanın sıkıntısı ile kendini küçülten şaşkınlığını Kur'an oldukça canlı bir şekilde tablolaştırır.

“ Ne zaman birine bir kız çocuğu olduğu müjdesi verilse, hemen yüzü kararır, içi öfkeyle dolar; kendisine verilen bu kötü müjdeden dolayı bu zillile/küçük düşmeye rağmen, şimdi onu utana utana/zilletle tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Kıyı bucak insanlardan kaçır...”⁴²

“Nitekim onlardan birine, Rahman'a kolayca isnad ettiği (kız çocuğun doğumu) müjdelenirse, yüzü kararır ve içi öfkeyle dolar : “Ne”! (diye şaşkınlıkla sorar), (yalnız) süs için var olan bir kız (sahibi mi oldum)? Bunun üzerine kendisini belli belirsiz bir iç çatışmanın içinde bulur.”⁴³

“Ve diri diri gömülen kız çocuklarına sorulduğunda hangi suçtan dolayı öldürüldükleri...”⁴⁴

Câhiliye döneminde kadının yeri ile ilgili yukarıda naklettiğimiz tarihî rivayetler, eskiyi bütünüyle en kötü yanlarıyla tanıtmak suretiyle yeni dinin başarısını yüceltme anlayışının sonucu olarak, genelleştirilmişlerdir. Tarihî rivayetlerin üzerine yüklenen bu misyoner tavrını benimsemek doğru olamaz.

Kur'anî ifadeler ise, Câhiliye toplumunun anlaşılabilir ve asla kabul edilemez bir cehalet içinde olduğunu, o toplumun uç uygulamaları ile çarpıcı bir şekilde takdim etmektedir. Ayrıca Kur'an bu uygulamaların genel olduğunu da söylememektedir.

Dolayısı ile bizim de bu tabloları asla genellemememiz gerekir. Kız çocuklarının daha doğar doğmaz öldürülmelerinin sadece toplumun bir takım insanları tarafından gerçekleştirildiğini düşünmemiz daha doğru olur. Eğer bu tabloları geneller ve bunların Câhiliye dönemi kadınının bütününe temsil ettiğini kabul

→ →

Tarihi Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet, Şamil Yayınevi, tarihsiz, İstanbul, Medine Devri 10, XVII, s.137; Sarçam, “Hurafeler Karşısında Hz. Muhammed (sav)”, s. 195.

⁴² Kur'an-ı Kerim, 16 Nahl, 58-59.

⁴³ Kur'an-ı Kerim, 43 Zuhuf, 17-18.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, 81 Tekvir, 8-9.

edersek bir takım çelişkilerin içinden çıkamayız. Bir tarafta kız çocuklarının tamamı veya çoğu, daha doğar doğmaz öldürülüyor ise, bu uygulama doğal sonuç olarak, bir müddet sonra o toplumda kadın olmamasını veya sayısının oldukça az olmasını gerektirir. Daha da ötesi, son araştırmalarda, yedinci yüzyılın başlarında Hicaz bölgesinde kadın-erkek nüfus oranlarının yaklaşık birbirlerine eşit olduğu söylenirken bir de her erkeğin birden çok kadınla evli olduğunu kabul edersek, kadın nüfusunun nereden kaynaklandığını nasıl açıklayabiliriz?

Ünlü şair Ferazdak'ın dedesi olan Sa'sa'a b. Naciye et-Temîmî'nin, doğar doğmaz toprağa gömülme üzere olan kız çocuklarını babalarından satın alarak kurtarmakla meşhur olduğu ve bir yılda bu şekilde otuz kız çocuğunu kurtardığı rivayeti,⁴⁵ bu dönemde her kız çocuğunun daha doğar doğmaz toprağa gömülmesinin doğru olmadığını ifade etmesi bakımından ayrıca önem taşır.

Kur'ân'da münafık ve müşrik kadınlardan söz eden ayetlerin varlığı,⁴⁶ Ebu Leheb ile birlikte hanımının da zikredilmesi;⁴⁷ Hz. Muhammed (s.)'e ilk iman edenlerden biri olan eşi Hz. Hatice'nin toplumdaki saygınlığı ve ekonomik bağımsızlığı; Hz. Aişe'nin Hz. Muhammed (s.)'in vefatından sonra dinî alanda bir danışman gibi görev üstlenmesi ve Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde özellikle siyasal alanda verdiği mücadelesi; Ebu Süfyan'ın eşi olan Hind'in İslam'a karşı verilen mücadeledeki yeri; İslam için verilen mücadelelerde Hz. Sümeyye gibi şehit düşen, Hz. Ömer'in ailesinin cariyeleri Lübeyne ve Zinnîre gibi işkencelere göğüs geren, Ebu Huzeyfe'nin eşi Sehle ve Ebu Seleme'nin eşi Ümmü Seleme gibi Habeşistan'a hicret eden kadın sahabilerin varlıkları, sisteme rağmen ayrıcalıklı kadınlar olarak izah edilemez. Bu güçlü kadınların, Câhiliye döneminin kadın sisteminin istisnaları değil, aksine sistem içinde saygın konumlara gelmiş kişilikler olmaları da yukarıda verilen tablolann genellenmemesi gereğini desteklemektedir.

III- RİVAYETLERİ DOĞRU ANLAMA YÖNTEMİ (ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)

Genellikle tanıklığa bağlı bütün bilim dallarında özellikle Siyer ve İslam Tarihi alanlarında tarihçi, rivayetleri taşıdıkları bu kusurlardan arındırmak, onları bilimsel bir niteliğe kavuşturmak için, haberin doğruluğunu tespit etme ve onu doğru anlama yöntemi olarak belirlediğimiz şu hususları habere uygulamalıdır:

1. RİVAYETİN KÂNÜNİYETLERE UYGUNLUĞU

- a. Sosyal Kânüniyet/Sünnetullahı Uyumluk
- b. Fizikî Kânüniyet/Eşyanın Tabiatına Uyumluk

2. RİVAYETİN AİDİYETLERİNE UYGUNLUĞU/TARİHSELÇİLİK

- a. Zaman-Mekan Aidiyetlerine Uyumluk
- b. Kültür ve Medeniyet Aidiyetlerine Uyumluk
- c. Arka Plan Aidiyetlerine Uyumluk
- d. Dış Dünya Aidiyetlerine Uyumluk

— — —

⁴⁵ İbn Habîb, Kitâbü'l-Münemmâk fi Ahbâri Kureyş, Tahkik: Hurşid Ahmet Faruk, Beyrut 1985, s. 154; İbn Hallikân, Vefâyâtü'l-Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân, Tahkik: İhsan Abbas, Beyrut 1967,

⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, 9 Tevbe, 67; 33 Ahzab, 73; 48 Fetih, 6.

⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, 111 Mesed, 4-5.

3. RİVAYETİN GÜVENİLİRLİĞİ/HABER DEĞERİ

- a. İnanç Alanlı Rivayetler
- b. Davranış Alanlı Rivayetler

4. RİVAYETLERİ KARŞILAŞTIRMA

- a. Doğruluğu Kesin Bilgiyle Karşılaştırma
- b. Belgelerle Karşılaştırma
- c. Akıl ile Karşılaştırma

5. TARİHSEL PSİKOLOJİ

6. FİLOLOJİK UYUM

SONUÇ

Pozitivist bilim ve bilimsellik anlayışını, pozitivist dünya görüşü ve onun şekillendirdiği uygarlık tanımlamış ve onu kendisinin temel bir parçası olarak belirlemiştir. Ve tabii ki bu anlayış da kendisine tartışılmaz bir otorite kazandıran uygarlığının meşruiyet dokusu olarak görev yapma sonucunu doğurmuştur. Günümüzde dünyanın karşı karşıya kaldığı büyük problemler ve felaketler bir ölçüde bu anlayışın eseridir.

Bugün bilim dünyasının çoğunluğuna hakim olan pozitivist bilim anlayışı, subjektif, tepkisel ve ideolojik özellikler taşımaktadır. Bu anlayış, din bilimleri ve tarih gibi bilim dallarının bilimselliğini bazen açıkça bazen de dolaylı olarak reddetmektedir. Din bilimcileri ve tarihçiler, bu bilimlerin temel malzemesi olan, "rivayet bilgilerini" bilimsel bir testten geçirmek suretiyle, üzerlerindeki bilimsellik kuşkularını gidermelidirler. Böylece bu bilim alanları pozitivist anlayışın bilimsellik baskısından kurtarılacaktır.

Ancak bu bilimsellik arayışı, evinin anahtarını sokağın karanlık bölümünde kaybetmiş fakat onu burası daha aydınlık diye köşedeki sokak lambasının altında arayan adamın hikayesine benzer şekilde, klasik pozitivist bilim anlayışı altında arama ihtiyacı içinde olmamalıdır. Bu sebeple bu yazı, siyer başta olmak üzere, rivayeti esas alan ilimlerin kendi aydınlıklarına dönmelerine bilimsel bir kapı aralığı olarak düşünülmelidir.

Kaynaklar:

- » Aksoy, Mustafa, *Sosyal Bilimler ve Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- » Aycan, İrfan - Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları Câhız, İbn Sellam el-İbadî, İbn Teymiyye, Makrizî Örneği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
- » Câbirî, Muhammed Âbid, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çeviren: Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- » Celaleddin A. Ebubekir es-Suyuti, *Hasâisü'l-Kübrâ*, Bağdat 1974, I-II.
- » Dabashi, Hamid, *Authority in Islam From the Rise of Muhammad to the Establishment of the Umayyads*. New Brunswick (U.S.A.) 1989.
- » Demir, Ömer, *Bilim Felsefesi*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.
- » Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çeviri: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- » Halebî, *İnsânü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emini'l-Me'mun*, Kahire 1965, II.
- » Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Türkçesi: M. Said Mutlu, İrfan Yayınevi, İstanbul 1966, I.
- » Harman, Willis, *Küresel Zihniyet Değişimi*, Türkçesi: Muhammed Şeviker, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

- » Hatiboğlu, M. Said, "Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1978.
- » İbn Habib, *Kitâbü'l-Münemmâk fî Ahbâri Kureyş*, Tahkik: Hürşid Ahmet Faruk, Beyrut 1985.
- » İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru'l-Kitâbi'l-Benânî ve'l-Mektebeti'l-Medrese, Beyrut, tarihsiz.
- » İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Tarihsiz, I.
- » İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l- Â'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Tahkik: İhsan Abbas. Beyrut 1967.
- » İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1936, II.
- » İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Tahkik; Tâha Muhammed ez-Zeynî, Halep, tarihsiz, I.
- » Kant, I, *Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi*, Çeviren: U. Nutku, Yazko Felsefe Yazıları, 4. Kitap.
- » Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet*, Şamil Yayınevi, tarihsiz, İstanbul, Medine Devri 10, XVII.
- » Leon-E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çeviren: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- » Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, Bankipor el yazmasından yayınlayan: Muhammed Hamidullah, Beyrut 1989.
- » Özlem, Doğan, "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler", *Sosyal*
- » *Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- » Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1984.
- » Rodinson, Maxime, *İslam ve Kapitalizm*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978.
- » Sarıçam, İbrahim, "Hurafeler Karşısında Hz. Muhammed (sav)", *Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel Sayı)*, Ankara 2000.
- » Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz.
- » Târih-i Osmanî Encümeni, *Osmanlı Tarihi*, Muharrirler: Necib Âsım-Mehmet Ârif , Matbaa-i Orhaniyye, İstanbul 1335, I.
- » Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Türkçesi, Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1988.
- » Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000.
- » Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Mütercim ve Şarîhi: Kâmil Miras. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, IX.